
İŞLETMELERDE ÇEVRE KORUMA BİLİNCİ VE YÜKÜMLÜLÜKLERİ, TÜRKİYE VE AVRUPA BİRLİĞİNDE İŞLETMELER YÖNÜNDEN ÇEVRE KORUMA POLİTİKALARI

Prof. Dr. Ali Rıza KARACAN
Ege Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
karacan@bornova.ege.edu.tr

ÖZET

Ekonomik açıdan bakıldığında dünya ticaretinin gelişmesi ve yaşam standardının yükselmesi arzu edilen gelişmeler olduğu halde bu gelişmeler çevre üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Çevre koruma hareketlerinin artması bu konuda toplumların bilinçlendiğini göstermektedir. Ancak en önemli görev işletmelere düşmektedir. Küresel rekabet ortamı içerisinde yer almaya çalışan işletmelerin çevre koruma yasalarına uymanın ötesinde çevre korumacılığını bir işletme politikası olarak benimsemesi ve toplumların bu konudaki duyarlılığını paylaşması gerekmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye ve AB'de çevre koruma politikalarını incelemek, karşılaştırmak ve yorumlamak ve bu politikalar çerçevesinde işletmelere düşen görevleri irdelemektir. Ayrıca işletmelerde çevre koruma bilincinin yerleşmesi için işletmelere düşen sorumluluklar da çalışmada inceleme konusu yapılmıştır.

ABSTRACT

Looking economically, development of world trade and increase in the living standards are desired events, but all of these makes harmful effects on environment. The rise in the environment protection efforts shows that societies have become conscious about these matters. But businesses have to undertake the most important part on this duty. Businesses trying to take place in the global competition should obey the environment protection

laws, but beyond this they should see environment protection as a business policy and share the sensitivity of the society.

The basic aim of this study is to examine, compare and interpret the environment protection policies in EU and Turkey; and think of the duties that businesses should handle.

GİRİŞ

Dünyadaki son 25-30 yıllık gelişmelere bakıldığında, toplumların bazı değer yargılarını daha ön plana çıkardıkları, daha fazla önemsedikleri görülmektedir. Örneğin; insan hakları, çevre ve çevre koruma hareketleri ve insanların inanç dünyasındaki anlayış veya dinin toplum hayatındaki artan önemi son yıllarda çok fazla tartışılan konular arasında yer almaktadır.

Yükselen değerler olarak da ifade edebileceğimiz bu olgulardan insan hakları kanununa baktığımızda; 1948'de Birleşmiş Milletler Genel Kurulunca kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si, 1953 de yürürlüğe giren Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (Türkiye'nin onayı 1954), 1978 de yürürlüğe giren Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi ve bunu izleyen yıllarda uygulamalardaki gelişmeler, yaşama hakkı, özgürlük ve kişi güvenliği hakkı (kadın hakları, azınlık hakları v.b.) konuların çok fazla konuşulduğu, tartışıldığı, ihlallere yaptırımlar uygulandığı görülmektedir.

Çevre ve çevre koruma hareketleri ise, eşsiz dünyamızı, akarsularımızı, denizlerimizi, havamızı,

bitkilerimizi, topraklarımızı ve doğal yaşamı aşırı tahribattan koruma için örgütler, yasalar, araştırmalar, eylemler olarak her düzeyde görülmektedir. Örneğin; özellikle 1970'li yıllar politik ve kamusal bağlamda çevresel hareketlerin yükselmesine tanıklık etmiştir. Çok sayıda kamu kuruluşu, özel ve sivil organizasyon aktif olarak doğayı korumak amacıyla oluşturulmuştur. Siyasi platformlarda bir çok yasal düzenlemeler ve kurumlar çevre ve çevre koruma girişimlerini birleştirebilmek için yaşama geçirilmişlerdir. Bunlarla birlikte toplumlarda halkın desteğinde alternatif sivil kuruluşların yaşama geçirilebilmesi, etkin çalışabilmeleri için önemli girişimlerde bulunulmuştur. Artan eleştiriler ve çevreye duyarlılık hareketlerinin başlangıç coşkusu, çevrecilere insan ihtiyaçları ve dar ekolojik çerçevenin dışında daha kapsamlı bir boyut ve hedef göstermiştir. 1980'li yıllara gelindiğinde daha aktif girişimler ve çevre koruma ile ilgili mücadelelerin daha yoğunluk kazandığı bir evre olduğu görülmektedir (Kiline, 1997:102).

Yükselen değerlerin diğer bir boyutunda ise insanların iç dünyası-inanç dünyası ile ilgili yapının bir farklılığı sergilediği dikkat çekmektedir. Örneğin; dinler ve mezhepler arası yakınlaşmalar, uzlaşmalar, dinler ve inanışlar üzerine artan yönelişler gibi. ABD'de New Research Centre'in 2001 yılında yayınlamış olduğu "Din toplum hayatında yükseliş gösteriyor mu?" konusundaki önemli bir kamuoyu yoklamasında sonuç ilginçtir. Araştırma ülke genelinde ve bütün inanç gruplarını içine alacak şekilde planlanmış ve sonuçta dinin toplumsal hayatta daha etkin olduğuna inananların oranının %38'den %78'e çıktığı görülmüştür. Bütün dinlerin "Tanrının yaratmış olduğu doğaya saygılı olmayı, korumayı özendirirler oldukları, Tanrıya saygılı olmanın O'nun yarattıklarına da saygılı olmayı gerektirdiğini vurguladıkları genel kabul görmektedir.

Sözü edilen bu üç değer yargısı veya yükselen değerler arasında ilişkiler olduğu, biri birilerini tamamladıkları, örtüşükleri söylenebilir.

ÇEVRE KİRLİLİĞİ VE ÇEVRE KORUMA

Çevre Kirliliği

Çevre kirliliği dendiğinde ilk akla gelen; hava kirliliği, su kirliliği, toprak kirliliği, atıklardan kaynaklanan kirlilik, görüntü ve gürültü kirliliğidir.

Hava kirliliği; havada özellikle sülfürdioksit ve parçacıklarının yol açtığı kirliliktir. Bunu çoğunlukla azot oksitler, karbonmonoksitler, kurşun ve benzeri gazlar izlemektedir. Bu gazlar konut, işyeri ve kamusal binaların ısınması ve endüstri, enerji üretiminden ve motorlu araçlarından yayılmaktadır.

Su kirliliği; arıtılmamış evsel atık sular, arıtılmamış endüstriyel atık sular olarak akar suları (yüzey suları), denizleri ve yer altı sularını kirletmesinden ileri gelmektedir.

Toprak kirliliği; Kent yaşamı ve endüstriyel faaliyetler sonucu toprağa geçen kirliliktir. Gelişmiş kanalizasyon ve onu tamamlayan arıtma tesislerinin olmaması, ev ve endüstri atık sularının fosseptik çukurlarda depolanmasını zorunlu hale getirmekte, bu durum ise yer altı sularını (kullanma ve içme sularını) kirlettiği gibi toprağı da uzun dönemde kirletmekte, hidrokarbonlar, kurşun ve klor bileşikleri gibi maddeler toprağı kirletmekte, bitkileri zehirleyebilmektedir. Atık su arıtma tesislerinin sonuçta toprağa boşalttıkları kirletici içeren çamurlar kirliliğin nedeni olmaktadır.

Atıklardan doğan kirlilik; Kentsel (evsel) ve endüstriyel katı atıklar bu kirliliği doğurmaktadır. Çöplerin, gelişmiş ülkelerde olduğu gibi yeniden kullanım dönüşümü için metal, cam, plastik, kağıt gibi gruplara ayrılmaması, gelişigüzel toplanması ve düzensiz stoklanması küçük yerleşim yerlerinde bile çöp tepeleri yapmaya yetmektedir (gerçi çöpler birçok kişiler tarafından karıştırılıp, metal, plastik, kağıt ve camlar alınıyor ise de bu evlerde ve işyerlerinde sistematik şekilde yapılandırılan hayli farklı olmaktadır).

Gürültü kirliliği; Konutlar, kontrol edilmeyen eğlence yerleri, karayolu, demiryolu, havayolu trafiği, inşaat işleri ve endüstriyel faaliyetlerden doğmaktadır. Bu kirlilik yaşam konforunu etkilediği gibi, insanların (kuşlar, balıklar ve doğal yaşamın diğer üyelerinin) beden ve ruh sağlığında ciddi bozukluklara neden olabilmektedir.

Görüntü kirliliği; Doğayı aşırı tahrip eden, insanların estetik standartlarını ve göz zevkini etkileyecek çirkin ve kötü yapılaşma, elverişsiz mimari, uyumsuz renk harmonisi gibi bir kapsamı ifade eder. Örneğin; toprak, taş, maden endüstrisi kuruluşlarının, doğayı, dağları çok çirkin bir şekilde oymaları gibi uygulamaları, yine bir çok gecekondu türü civarı yapılaşmalar.

Çevre Politikalarının Hedef ve İlkeleri

Çevre politikalarının hedefi, insanların sağlık ve esenlik içerisinde yaşayabilecekleri bir çevreyi güvence altına almak, hava-su ve toprağı, bitki ve hayvanlar alemini insanların zararlı etkilerinden korumak ve insanların faaliyetlerinden kaynaklanan hasar ve zararları ortadan kaldırmaktır (Budak, 2000; 31).

Çevre politikasının ilkeleri ise; Kirleten Öder İlkesi, Özen Gösterme İlkesi ve İşbirliği İlkesi olarak kalıplaşmış bir çerçeve olarak anılmaktadır. Bunları kısaca açıklayacak olur isek;

Kirleten öder ilkesi, çevrenin korunmasının sorumluluğunun ve çevrenin korunmasına ilişkin masrafların kirleticiye yani çevreye zarar veren kişi yahut kuruluşa yükletilmesini ifade etmektedir.

Özen gösterme ilkesi; önceden tahmin edip, harekete geçmeyi ve böylece olası çevre zararlarının ortaya çıkmasını önlemeyi ve özenli kullanım yoluyla hem doğal kaynakları hem de ekolojik yapıyı uzun süreli olarak güvence altına alma hedefini kapsamaktadır.

İşbirliği ilkesi ise; çevre sorunlarının çözümlenmesinde devlet ve toplumun ortaklaşa hareket etmelerini, çözümün bulunmasında herkesin katkı ve payının olması gereğini benimsemektedir. Özellikle, planlama ve mevzuat ve mevzuatın uygulanması yönüyle kamunun katılımını belirginleştirmektedir (Budak, 2000; 32-34). Bütün bu hedef ve ilkelerden amaç;

- Çevrenin kalitesini korumak ve iyileştirmek,
- Kişi sağlığını korumaya yardımcı olmak,
- Doğal kaynakları özenli ve akılcı kullanmaktır.

TÜRKİYE'DE ÇEVRE KORUMAYA YÖNELİK MEVZUAT, KURUMLAR VE GİRİŞİMLER

Anayasamızın 23.maddesi “sağlıklı ve düzenli kentleşme konusunda yasal sınırlamalar”, 35. maddesi “mülkiyet hakkının kullanımının toplum yararına aykırı olamayacağını”, 44. madde “devletin, toprağın verimli olarak işletilmesini korumak ve geliştirmek, erozyonla kaybedilmesini

önlemek..... amacıyla gerekli önlemler alacağını”, 45. madde “devletin, tarım arazileri ile çayır ve meraların amaç dışı kullanılması ve tahribini önlemekle ilgili önlemleri alacağını” ifade etmektedir.

Ayrıca Anayasamızın 56. maddesi “Herkes sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir, çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek devletin ve vatandaşın ödevidir” derken, 57.madde devletin konutlarla ilgili ödevlerini belirtirken de çevre koşullarının gözetileceği bir planlamayı öngörmektedir. 63. maddenin tarih, kültür ve doğa varlıklarının ve değerlerinin korunmasına ilişkin yaptırımları içermesi de çevre korunması ile ilgili diğer bir anayasal hükümdür.

Anayasamızda çevre korunması ve tarımsal alanların uygun kullanılması konusundaki bu hükümlerin dışında, çevre korunması ve tarımsal alanların tarım dışı amaçlarla kullanımının düzenlenmesi konusunda, medeni kanunumuzla başlayan yaklaşık 40 civarında kanunda ve K.H.K' de ilgili maddeler bulunabilmektedir.

1978 yılında Başbakanlık Çevre Müsteşarlığı kurulmuştur. Çevre Müsteşarlığı'nın amacı, kuruluş karamamesinde; “ çevrenin korunması, iyileştirilmesi, kırsal ve kentsel alanda, arazinin ve tabii kaynakların en uygun şekilde kullanılması ve korunması, her türlü çevre kirliliğinin önlenmesi, ülkenin doğal bitki ve hayvan varlığı ile tabii ve tarihi zenginliklerinin korunması” olarak özetlenmiştir. Bu girişimi 1983 yılında yürürlüğe giren 2872 sayılı Çevre Kanunu izlemiştir. Bu kanunun bazı maddeleri, 1986 yılında 3301 sayılı kanunla 3416 sayılı kanunla değiştirilmiştir. Çevreyi bir bütün olarak gören kanunun amacı sadece çevre kirliliğini incelemekle sınırlı olmayıp, aynı zamanda doğal ve tarihi varlıklar ile doğanın gelecek kuşaklarca kullanılabilmesini sağlayacak şekilde korunmasını hedeflemektedir. Çevrenin korunmasında yalnız devleti değil, yurttaşları da ilgi içerisine alan çevre kanununa dayanarak uygulamaları yönlendirmek amacıyla bir de yönetmelik çıkartılmıştır. Bu düzenlemeden sonra 1989 da Özel Çevre Koruma Kurumu diye bir organizasyon kurulmuştur (383 Sayılı KHK). Bu kurumun amacı özel çevre koruma bölgesindeki çevre değerlerini korumak, bu alanların koruma ve kullanma ilkelerini belirlemek, imar planlarını yapmak, her ölçekteki planları ve plan kararlarını yeniden gözden geçirmek ve doğrudan doğruya onaylamak biçiminde özetlenebilir.

Bunu izleyen gelişme 1991 yılında gerçekleşmiş ve Çevre Müsteşarlığı, Bakanlık düzeyine yükseltilmiştir. Bakanlığın kuruluş amacı; “Çevrenin korunması ve iyileştirilmesi, kırsal ve kentsel alanda arazinin ve doğal kaynakların en uygun ve verimli şekilde kullanılması ve korunması, ülkenin doğal bitki ve hayvan varlığı ile doğal zenginliklerinin korunması, geliştirilmesi ve her türlü çevre kirliliğinin önlenmesi” olarak belirtilmiştir.

2872 sayılı Çevre Kanununun üçüncü maddesi, çevre korunması ve çevre kirliliğinin önlenmesine ilişkin genel ilkeleri sıralanmaktadır. Bu ilkelerden , “çevrenin korunması ve çevre kirliliğinin önlenmesi gerçek ve tüzel kişilerle, vatandaşların görevi olup, bunlar bu konuda alınacak tedbirlere ve belirlenen esaslara uymakla yükümlüdürler” ifadesi ile her kişi ve kuruluşa görevler yüklemektedir. Yine kanunun 3. maddesinde “arazi ve kaynak kullanımı kararlarını veren ve proje değerlendirmesi yapan yetkili kuruluşlar, kalkınma çabalarını etkilememeyi dikkate alarak, çevrenin korunması ve kirlenmemesi hedefini gözetir ifadesi ile de arazi kullanımında yetkili kuruluşlara, çevre korunmasına ilişkin hedefler göstermektedir. Çevre Kanunu ile birlikte, yurdumuzda çevrenin korunması, kirliliğin önlenmesi ve denetim altına alınması ile ilgili olarak Su Ürünleri Kanunu ve Yönetmeliği (1971), Turizmi Teşvik Kanunu (1982), Milli Parklar Kanunu (1983) ve Kıyı Kanunu (1990) nun ilgili maddeleri sayılabilir. Anılan bu yasaların yanısıra özellikle 1983 yılından bu yana çevre kanunu ve kıyı kanununa bağlı olarak çıkarılan yasa ve yönetmelikler; kirliliğin önlenmesi fonu yönetmeliği (1985), hava kalitesi kontrol yönetmeliği (1986), gürültü kontrol yönetmeliği (1986), gemilere ve diğer deniz taşıtlarına uygulanacak cezalar ve para cezaları ile gelirlerin tahsili usulü hakkındaki yönetmelik (1987), su kirliliği kontrol yönetmeliği (1988), kıyı kanununun uygulanmasına dair yönetmelik (1990), katı atık kontrol yönetmeliği (1991), çevresel etki değerlendirme yönetmeliği (1997) ve zararlı kimyasal madde ve ürünlerin kontrol yönetmeliği (1993) (bu yönetmeliğin yeni adı, tehlikeli kimyasallar yönetmeliği, 2001) sayılabilir.

Kıyı Kanunu (Kanun No 3621) Sahil şeritlerinin doğal ve kültürel özelliklerini gözeterek koruma .....” ifadesi ile ayrıca kapsamı belirtilen ikinci maddede yer alan “Bu Kanun, deniz, tabii ve suni göller ve akarsu kıyıları ile deniz ve göllerin kıyılarını çevreleyen sahil şeritlerine ait düzenlemeleri .....kapsar” ifadesi ile de çevre korunması hususunda kurallar koymaktadır.

Türkiye’de Çevre Kanunu ve Kıyı Kanununun yanısıra doğayı ve çevreyi korumada çok önemli bir yer tutan “Arazi Kullanımına Yönelik Yasal

Düzenlemeler” diğer bir deyişle tarım alanlarının tarım dışı amaçlar için kullanımını engelleyen veya düzenleyen mevzuat;

- a) 1985 tarih ve 3161 sayılı “Tarım, Orman ve Köy İşleri Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkındaki Kanun
- b)1985 tarih ve 3202 sayılı “Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğünün Teşkilat ve görevleri Hakkında KHK’nın Değiştirilerek kabulüne dair Kanun.
- c) 3161 ve 3202 sayılı kanunlar uyarınca 1989 tarihinde çıkarılan “Tarım Alanlarının Tarım Dışı Gaye İle Kullanılmasına Dair Yönetmelik” ten oluşmaktadır. (Karacan, 1991:130-134)

3161 ve 3202 Sayılı Kanunlar uyarınca çıkarılan “Tarım Alanlarının Tarım Dışı Gaye İle Kullanımına Dair Yönetmelik” Tarım dışı faaliyetlere arazi tahsisinde genel esasları belirlemekte, tarım dışı maksatlarla kullanılamayacak arazileri tanımlamakta ve tarım dışına tahsis edilecek araziler konusunda Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü ve bu kuruluşun taşra teşkilatını yetkili kılmaktadır (Karacan; 1991: 135).

Daha önce çevre kanunundan bahsedilirken ifade edildiği gibi “çevrenin korunması ve çevre kirliliğinin önlenmesi gerçek ve tüzel kişilerle, vatandaşların görevi olup” ifadesi ile her kişi ve kuruluşa ödevler yüklenmektedir. Gerek bu anlayış gerekse dünyadaki birçok sivil toplum örgütünün yaptığı gibi ülkemizde de “Gönüllü Kuruluşlar” ın bu alandaki katkı ve çalışmaları yadsınamaz. Bilindiği gibi bazı amaçları gerçekleştirmek ve toplumu ilgilendiren sorunlara çözüm bulabilmek halkın bilinçli katılımını gerektirmektedir. Geniş halk kitlelerini bilinçlendirmek için gönüllülük esası ile çalışan “sivil toplum örgütü” veya “gönüllü kuruluşlar” diye adlandırılan kuruluşlardan Türkiye Çevre Vakfı (T.Ç.V), Doğal Hayatı Koruma Derneği (D.H.K.D), Türkiye Erozyonla Mücadele, Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı (TEMA), Doğa İle Barış Derneği, Çevre Koruma ve Araştırma Vakfı, SOS Akdeniz Derneği, Çevre ve Kültür Değerlerini Koruma ve Tanıtma Vakfı (ÇEKÜL) bunların başlıcalarıdır.

ÇEVRE KORUMA VE İŞLETMELER

Dünyanın pekçok ülkesinde ortak olan çevre sorunlarının temelinde ekonomi ve ekoloji arasındaki dengesizlik yatmaktadır. İnsanoğlu bir yandan hızla gelişen bilim teknoloji ve sanayi ile doğaya hakim olup, ekonomik açıdan yaşam düzeyini yükseltirken diğer yandan da doğayı yok

etmektedir. Dolayısıyla gözle görülür bir çevre kirliliği ve doğal kaynak azalması söz konusudur. Ancak bu durum hiçbir zaman çevre ile ekonomik büyüme arasında tercih yapma zorunluluğu yaratmamalıdır. Çünkü çevre sorunlarının varlığı ekonomik büyümeyi durdurmak ya da yavaşlatmak için neden değildir. Çevre ile ekonomik büyüme arasında bir denge kurulabilir ve bu dengede teknoloji insanlığın en büyük yardımcısıdır. Oluşan kirlilikler uygun teknolojiler geliştirilerek kontrol altına alınabilir veya önenebilir.

Şehir içlerinde ve çevrelerinde büyüklü, küçüklü işletmelerin neden olduğu çevre kirlilikleri,

- Endüstriyel hava kirliliği,
  - Endüstriyel atık sular,
  - Endüstriyel katı atıklar,
  - Gürültü kirliliği
- şeklinde sıralanabilir.

Endüstriyel hava kirliliği, endüstrideki enerji kullanımının artması ve ağır sanayinin gelişmesiyle çok yakından ilgilidir. Son zamanlarda kurulan endüstriler, modern ve çevre koruyucu yöntemleri göz önünde bulundururken, eski ve özellikle devlete ait kuruluşların iyi örnekler olmadığı söylenebilir.

Endüstriyel atık suların boşaltımı, kentsel alanlardaki su kirliliğinin ve dolayısıyla civarlarındaki akarsuların ve topraktaki kirliliğin en önemli sebebidir.

Endüstriyel atıklar, özellikle tehlikeli atıklar, endüstriyel üretimle orantılı olarak artmaktadır. Arıtma tesisleri çok az sayıdadır ve boşaltım gelişigüzel yapılmaktadır. Bu atıklar, toprak ve yer altı suları, bazı durumlarda da halk sağlığı için çok ciddi tehlikeler yaratmaktadır.

Gürültü Kirliliği; bazı işletmeler için doğası nedeniyle küçük işletmeler olsa bile (bıçkı, hızar atölyeleri, metal işleri vb) önemli bir gürültü kirliliğine neden olmaktadır. Gürültünün insanların duyma bozuklukları şeklinde fiziksel ve ayrıca ruhsal rahatsızlıklara neden olduğuna daha önce de değinmiştik.

Çevre Koruma Yükümlülüğü ve Bilinci Açısından İşletmeler

İşletmelerin neden olduğu çevre kirliliği artık “kirleten öder” ilkesi çerçevesinde çözümlenemeyecek

kadar ağırlaşmıştır. Çevre sorunları tek başına devletin veya yerel yönetimlerin alacağı önlemlerle çözümlenecek sorunlar olmaktan çıkmıştır. Dünyamızı bozulmadan gelecek nesillere bırakılmasında en önemli görev mal ve hizmet üreten ve bunları pazarlayan işletmelere düşmektedir (Ener, 1997: 325).

Avrupa’da başta Almanya, İngiltere, Fransa olmak üzere 1990’lı yıllarda özellikle gönüllü kuruluşların girişim ve eylemleri sonucunda hükümetlerin maliyet artırıcı çevresel yükümlülükler getirmeleri sonucunda işletmeler faaliyetlerinde düzenleme yaptıkları gibi, üretim ve faaliyetlerini çevresel yatırımlardan muaf gelişmekte olan ülkelere kaydırmışlardır.

1992’de Maastricht anlaşması ile Çevre Korumacılığı Uluslararası Ticaret Normları arasına sokulmuş, AB ülkeleri gibi ticaret yapılan ülkeler de üretici firmalar ürünlerinde Eco-Label (Çevre Dostu Ürün Etiketi) ni kullanma durumunda kalmışlar ve ISO 9000, ISO 14000 gibi uluslararası bir çevre koruma standardı benimsenir olmuştur.

Bilindiği gibi ISO 900’ler kalite standartları ile ilgiliyken ISO14000 serisi Çevre Yönetim Sistemi (ÇYS) ile ilgili olarak düzenlenmiştir (SAYRE; 1996, 39-41) Örneğin; ISO 14001 ÇYS’nin şartname kılavuzu, ISO 14004 ÇYS’nin 14000 servisinin kılavuzu, ISO 14010-14012 Çevre denetimi ile ilgili başlıkları, ISO 14013 Çevre performansı gelişimi ile ilgili kılavuz ve denetim sisteminin yönetimini, ISO 14020’ler (14021, 14022, 14023, 14024) Çevresel etiketleme ve prensipleri, ISO 14030’lar (14031) Çevresel performans gelişimini, ISO 14040’lar (14041, 14042, 14043) Yaşam dönüşüm analizleri, ISO 14050 Terimler ve tanımlar, ISO 14060 Mal ve ürün standartlarının çevresel görünümü.

Çevre Dostu Ürün Etiketi (Eco-labeling) programlarına katılma mecburi değildir. Her bir işletme, her ürünü için gerekli evrakla bu etiketi almak için başvurur. Bu prosedür ve etiketin kapsamı;

- Her bir Çevre Dostu Ürün Etiketi, bir çok ulusun farklı vasıflandırma tercihlerinin çok uluslu niteliğe uygunluğu sağlamak için masraflı ve zaman alıcı işlemleri gerektirmektedir.

- Çevre Dostu Ürün Etiketleri, etiketin ne içerdiğini tüketicinin anlamasını hedeflediği gibi, etiketi planlayan uzmanlar ile kuşkusuz ürettiği mal veya ürünün özelliklerini en iyi bilen üreticilerle en iyi diyalogu sergiler niteliktedir,
- Çevre Dostu Ürün Etiketleri, farklı ülkelerin “yeşil ticaret engelleri”ni aşmak için kullanıldığını söylenebilen suçlamalardan sakınmak ve önemli kazanımlara ulaşmayı sağlayabilmektedir.

Özellikle denilebilir ki, eko-label tüketici ile iletişim kurmanın en mükemmel aracı değildir ama uluslararası pazarda rekabet için önemi iyi anlaşılması gereken bir uygulamadır (Willums; 1998, 98).

1993’de GATT Uruguay görüşmelerinde, tüm ülkelerin çevre sorunlarına önem vermeleri amacıyla “Çevreye yatırım yapan ülkelerin mallarına öncelik verilmesi” konusunda karar alınmıştır. İşletmelerin çevre korumacılığını daha fazla kaynak ayırmalarını teşvik için gelişmiş ülkelerde, dağıtım kanalları bir baskı unsuru olmuşlar ve yiyecek, tekstil, otomobil ve dayanıklı tüketim mallarında insan, üretim ve atık ekolojisine uygunluk aramışlardır. Ambalajlarında çevre korumacılığı işaretlerine (yeşil nokta, yeşil ok) bulunmayan ürünleri kabul etmemeye başlamışlardır. Sigorta ve banka işletmeleri de bu konuda özendirici veya engelleyici eğilimler sergilemişlerdir. Ekolojik Fizibilite talep etmeye başlamışlardır.

İşletmeler, çevre ile ilgili sorunlar konusunda her yandan gelen baskılar altında bulunmaktadır. Bir yandan tüketiciler, diğer yandan araçlar ve finans kurumları yasal ve siyasal baskılar rekabetin eksenini sağlık, eğitim, insan ve hayvan hakları ve çevre korumacılığı gibi “tarife dışı engeller” e kaydırmaktadır. İşletme yöneticilerinin bu değişimini işletme politikalarına uygulamaları kaçınılmazdır (Ener 1997: 327).

Kaynak tasarrufu ve kirliliği önleme ürün yaşam eğrisinin her aşamasında gerçekleştirilebilir. İşletmelerin sorumluluğu sadece karlarını maksimize etmek değil, ürünün doğaya ve çevreye en az zarar verecek “Ekolojik Ürünler” üretme olacaktır. Üreticilerde ortak amaç, olabildiğince az girdi ve enerji ile, en az atık elde edebilecek üretimleri geliştirmek olmalıdır. Yeni kabul gören yaklaşımlar; kirliliğe neden olduktan sonra yok etmek yerine, kirliliğe neden olamayacak üretimi kaynaktan sağlamaktadır. Bu amaca ulaşmak için

işletmeler şu yöntemleri uygulayabilirler (Ener; 1997: 327).

- Ürünlerini yeniden tasarımılamak,
- Üretim süreçlerini kirliliğe yol açmayacak şekilde yeniden tasarımılamak,
- Daha az malzeme ve enerji girdisi kullanmak,
- Alternatif kaynak kullanım metodlarını geliştirmek,
- Dağıtım sistemlerini daha verimli hale dönüştürmek,
- Atıklarını yeniden değerlendirmek.

Ayrıca daha önce bahsedilen hava kirliliği, atık su kirliliği, endüstriyel atık kirliliği ve gürültü kirliliği türlerinin kaynaklarında önlenmesi için alınması gereken önlemler;

-Yeni endüstri projelerinin, atık deşarjı ile ilgili çağdaş normlara uyması ve atıkların bu sınırların altına indirilmesi için bütün önlemlerin uygulanması,

-Önerilen bütün endüstriyel projelerin mühendislik detayları değerlendirilmeli, kirlilik kontrol mekanizmalarının yeterli olduğundan emin olunmalı, bütün sanayi yerleşimleri minimum kirlilik kontrolü performansını ve kendi kendini gözlemlemeyi şart tutacak şekilde ruhsatlandırılmalı, bu şartlara uyulmaması, kötü niyetli davranışları önleyecek derecede ciddi cezalarla cezalandırılmalı,

-Kaynakların, özellikle yenilenemeyen kaynakların, korunması az kaynak kullanan teknolojilerin tanıtımı ve malzemelerin yeniden kullanımının teşviki ile desteklenmeli.

-Kullanma suyu dışında herhangi bir maddenin depolanması amacıyla kullanılan bütün yeni ve değiştirilen yer altı tankları çift cidarlı olmalı ve cidarların arasındaki boşluğun, sızıntı açısından, test edilmesini sağlayacak bir yapıya sahip olmalıdır. Bütün yeraltı tanklarının modernizasyonunu sağlayacak bir programın başlatılması şeklinde yürütülmelidir (OECD; 1992: 108-109).

Bu durum çerçevesinde işletme yöneticileri:

- Çevre sorunlarına bakış açılarını değiştirmeleri,
- Çevre ile ilgili kuruluş ve kişilerle diyalog kurmaları,
- Üretim ve pazarlama politikalarını, ürünlerinin çevresel etkilerini dikkate alarak yeniden oluşturmaları,

-Çevre sorunlarının, ürettikleri ürünlerinde önemli olan sağlık, güvenlik, kalite vb. özellikler gibi ön planda düşünülmesi.
anlayışını benimsemişlerdir.

Hep dile getirildiği gibi çevre koruma ne yalnız devletin ne de yalnız bireylerin işletmelerin yapabilecekleri, başarabilecekleri bir program değildir. İşletmelerce yapabilecekleri saydıktan sonra yine işletmelerin muhatap oldukları ama yasa ve yönetmeliklerin yapılmasını öngördüğü ve yapılmadığında güçlü yaptırımları olan Çevre Etki Değerlendirmesi (ÇED) özenle uygulanmalıdır. Çevre etki değerlendirmesi çevre yönetiminde güçlü bir araçtır. Ancak bu güçlü araçtan iyi faydalanabilmek için temel prensiplerin uygulanması gerekir. Şöyle ki;

- Önemli çevre etkileri olabilecek bütün girişimlere ÇED uygulanmalıdır,
- Çevre Etki Değerlendirmesi ehliyetli müşavirlerce yapılmalıdır,
- Çevre Etki Değerlendirmesi çalışmalarının değerlendirilmesi çevre kuruluşları tarafından yapılmalı ve bu işleme halkın katılımı sağlanmalıdır,
- Çevre Etki Değerlendirmesinin ve çevre kuruluşu tarafından yapılan kıymetlendirmenin sonucunda elde edilen bulgular, uygulanabilir olmalıdır.

Çevre korumada bilinç düzeyi ve işletmelerin yükümlülükleri açısından etrafımıza, İzmir'e genel bir göz atığımızda durumun resmini çıkarabiliriz. Veriler pek yeni olmamakla beraber (1992) Akdeniz ve Ege Bölgelerinde önemli endüstriler ve atık türlerine baktığımızda 783 sanayi kuruluşu bulunduğu bunların ekonomik olarak önemli olmalarına karşın çevreyi çok fazla kirlettikleri görülmektedir (OECD, 1992; 120).

İzmir'de "gıda-meşrubat ve tütün" sanayilerinin bulunduğu bu sanayi kuruluşlarının çökebilir katı maddeler, yağ ve petrol, tütün işlenmesinden doğan atıklar olarak kirletici özellik gösterdiği görülmektedir.

Yine İzmir'de "tekstil, giyim ve deri" sanayii tesislerinin mevcudiyeti ve bunların çok miktarda katı madde, tuz, sülfür, çökebilir kireç şeklinde kirletici özelliği olduğu, ayrıca "kağıt, kağıt ürünleri ve basım" sanayii ve bu sanayiinin pH değişimi, askıda koloidal ve çözünmemiş maddeler, selüloz şeklinde kirletici özelliği olduğu, "kimya, petrol, kömür, kauçuk ve plastik ürünleri" sanayii ve bunların pH değişimi, fenoller, siyanitler,

sülfürler, fosfatlar, kobalt, kadmiyum ve tityum şeklinde kirleticiler bıraktığı, "Metalik olmayan mineral ürünler" sanayii ile "Metal eşya, makine, teçhizat, araçlar" sanayiinin varlığı ve bunlara ilişkin kirletici özellikle olduğu görülmektedir (OECD, 1997; 123). Özellikle derici işletmelerin Yeşildere'den Tuzla'ya nakillerinden önce akan derenin ve kalkan körfezin durumu hepimizce bilinmektedir. Gediz nehrinin ne kadar kirletildiğini "Yatağan cehennemi" diye sergilenen çevre sorunlarını birçok Ege'li iyi bilmektedir.

Toprak kaynakları, hızlı kentleşme, sanayileşme, turizm ve altyapı inşaatlarının etkisi altındadır. Tarıma uygun toprakların başka amaçlı kullanıma yönlendirilmesinden ötürü, tarımsal üretim ve yeşil alan yaratma amacı ile kullanılacak alanların miktarında düşüş görülmektedir. Tarım arazileriyle yeşil alanların kaybına dair sağlıklı bilgi yoksa da İzmir'in durumu bu konuya iyi bir örnektir; büyükşehir belediyesinin sınırlarına giren inşaat alanları, son on yıl içinde iki katına çıkarak, yaklaşık olarak 40.000 hektardan 80.000 hektara ulaşmıştır. Buna Kemalpaşa, Cumaovası, Torbalı, Menemen ve Aliğa gibi büyükşehir belediyesi dışında kalan yerlerdeki önemli gelişmeler dahil değildir. Çeşitli inşaat projeleri de toprak kaymalarına ve erozyona yol açmaktadır. Kumsallardan yaygın olarak kum ve çakıl toplanması da sorunu daha da şiddetlendirmektedir. Ek olarak, endüstriyel yapılaşma faaliyetlerinin ortaya çıkardığı atıkların, kıyılara boşaltılması toprağın kalitesini azaltmakta ve suların kirlenmesine neden olmaktadır.

İzmir - Turgutlu yöresinde 80 civarında tuğla, kiremit fabrikasının yaklaşık 3.200 dekarlık 5-20 metre derinliği ulaşan alandan hammadde almakla ciddi tahribat yapılmıştır. Yasaklama getirilmiş olmakla birlikte, alternatif kullanım alanları dışında yine de tarım alanlarından hammadde alınmaktadır (Tomar; 1992; 132-133).

Çevre Koruma Konusunda İşletmelerin Sorumlulukları: AB ve Türkiye

Türkiye'de işletmelerin çevre koruma konusunda önce Çevre Etki Değerlendirme (ÇED) raporu olmaları gerekmektedir. İşletmeler kurulduktan sonra üretim konularına ve çevreye verebilecekleri kirlilik konusuna göre önceki bölümde Çevre Korumaya Yönelik Mevzuat kesiminde saydığımız yönetmelikler (Su kirliliği Yönetmeliği, Hava Kalitesi Kontrol Yönetmeliği ve Diğerleri) hükümlerine tabidirler ve Çevre Bakanlığı İl ve İlçe teşkilatı ile Belediyelerin denetim ve kontrolüne tabidirler.

AB'de İşletme İçi ve İşletme Dışı Uygulanması Zorunlu Önlemler ve Entegre Kirlilik Denetimi Uygulamaları:

Topluluk çevre politikasının ilkeleri; önleme ilkesi, kaynağında önleme ilkesi, bütünleyicilik ilkeleri olarak tanımlanmaktadır. Kirlilik oluşmadan önce (özen gösterme ilkesi), oluştuğu anda (önleme ilkesi), oluşuktan sonra (kaynağında önleme ilkesi) olarak özetlenebilir).

Avrupa'da bazı ülkelerde hukuki vasıtalar ile çevre kirliliğinin önlenmesi metodu daha 19. yüzyılda uygulamaya konulmuştur. Ancak bu alanda hızlı bir gelişme son otuz yıl içinde gerçekleşmiştir. Önceleri sağlığın korunması sonraki aşamada çevrenin korunması kaygısıyla hareket edilmiştir. Fakat farklı zamanlarda farklı düzenlemeler söz konusudur. Örneğin İngiltere'de havaya bırakılan sinai emisyonlar konusunda ilk düzenleme 19. yüzyılın ortalarında olmuş; buna karşılık sulara bırakılan atıklara ilişkin düzenleyici bir sistem 1950'li yıllara kadar görülmemiştir. Katı atıklar üzerinde 1970'lere gelinceye kadar özel bir kontrol yoktur (Budak; 2000, 42-68).

1975 yılında Birleşik Krallık Kraliyet Çevre Kirliliği Komisyonu bir kavram geliştirdi: "En Uygulanabilir Çevre Koruma Vasıtasının Seçimi" (Best Practicable Environmental Option). Bu, kirliliği denetleme stratejilerinin hepsinin hedefi için uygun bir kriterin geliştirilmesi olarak anlaşılıyordu. Bu kavram nihayet 1990 tarihli İngiliz Çevre Koruma Kanunu ile yasal hale gelmiş, entegre kirliliklerin önlenmesi başlığı altında düzenlenmiştir. Entegre Kirlilik denetimi kavramı kirleticilerin suya, havaya ve toprağa yapacağı emisyonlar ve boşaltımların, tek bir lisansa ve tek bir otoriteye bağlanması anlamına geliyordu. 1993 yılında ise Avrupa Topluluğu Komisyonu, Topluluk dahilinde entegre kirlilik kontrolünü amaçlayan Topluluk mevzuatının oluşturulması konusunda bu kavramdan yola çıkarak bir öneri hazırlanmıştır. Bu öneri 1996 yılında Entegre Çevre Kirliliğinin Önlenmesi ve Kontrolü Hakkında Konsey Yönergesi olarak yasallaşmıştır (Budak; 2000, 68).

Eko-Audit Sistemi: İşletmelerin Ekolojik Yönden Teftişi (Denetimi):

Eko-Audit sistemi, bir işletmenin sistematik olarak, çevre koruma teknikleri ve çevre mevzuatı bakımından denetlenmesidir. Bu sistem, bir işletme, bir faaliyet veya bir girişim içerisinde çevre korumacı organizasyonların, yönetim biçimlerinin

ve donanımların olup olmadığı ve varsa ne kadar iyi çalıştıklarının tespit edilmesine hizmet eder. Eko-Audit sistemi bir yönetim vasıtası olarak 70'li yılların sonu ve 80'li yılların başında Amerika Birleşik Devletleri'nde geliştirilmiştir. Bu yasa hükümlerinin işletme içi uygulamalarını güvence altına almak için sayısız Amerikan şirketi, özellikle de kimya sanayii işletmeleri kendi denetim-gözetim programlarını geliştirmişlerdir.

İki tip çevresel teftiş yani eko-audit gelişmiştir. İşletme içi ve işletme dışı eko-audit. Bunlardan işletme içi eko-audit işletmeler bakımından özellikle dört fonksiyonun gerçekleşmesine hizmet etmiştir:

- çevre hukuku bakımından işletmenin hukuka uygun davrandığının tespit edilmesi,
- çevre rizikolarının bertaraf edilmesi ve çevresel risk ve risk yönetimi,
- orta ve uzun dönemli, koruyucu çevre denetimi ve
- işletme içi bilgi akışının iyileştirilmesi ve çalışanların çevre bilincinin sürekli geliştirilmesi.

Avrupa Topluluğunun eko-audit sistemi, çevre yönetiminin işletme ekonomisine ilişkin vasıtaları ile bu yeni tür denetleme ve gözlemlene usullerini birleştirmiştir. Ortaya çıkan sonuç, bir sanayi işletmesinin çevrenin korunması konusunda geliştirdiği yöntemlerin idari makamlar tarafından yetkilendirilmiş ama idareden tamamen bağımsız bir çevre müfettişi tarafından dışardan ve sistematik biçimde denetlenmesi ve denetlenen işletmenin çevreye duyarlı olduğunun kamuoyuna duyurulmasından ibarettir (Budak, 2000; 71-73).

Teknolojik gelişmelerin birbirini izlediği ve bu gelişmelerin yaşam standardını arttırıcı ekonomik sonuçları olduğu müddetçe bu gelişmelerin çevresel kirliliğe yol açacağı da tartışılmaz bir gerçektir. İşletmeciliğin amacı tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarını hedef alarak üretim yapmak ve kar elde etmektir. Gelişen toplum bilinci tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarını da değiştirmektedir. Tüketiciler günümüzde yaşam standartlarını yükseltecek ancak çevre ile dost olan ürünleri talep etmektedirler. Bu ise yatırımların çevresel faktörleri de gözönüne alınarak yönlendirilmesi gerçeğini ortaya çıkarmaktadır ki bu kavram günümüzde sürdürülebilir kalkınma "sustainable development" olarak isimlendirilmektedir. Sürdürülebilir kalkınma, toplumların günümüzdeki ihtiyaçlarının karşılanırken gelecek toplumların kendi ihtiyaçlarını karşılamalarından ödün verilmeden kalkınmanın sağlanması olarak tanımlanmaktadır.

Bu bağlamda kalkınmanın gelecek toplumlarda da sürdürülebilmesi için gelecek toplumların da bu dünyada yaşayacakları gözönünde tutularak çevrenin korunması, çevreye duyarlı ürünlerin üretilmesi ve yatırımların çevresel dengeleri bozmama ilkeleri önemli olmaktadır. Bu bağlamda görev sadece işletmelere değil işletmelerin yatırımlarını yönlendiren hükümetlere de düşmektedir (Esty, 1994; Willums, 1998).

SONUÇ

Türkiye, çevre ile kalkınmayı bağdaştırma problemiyle karşı karşıya olan hızlı ve dinamik bir değişme sürecinde bulunmaktadır. Nüfus artışı, beraberinde büyük çapta kontrolsüz şehirleşmeyi getirmektedir. Genişleyen ekonomisi; endüstri, nakliye, enerji, tarım ve turizmde büyük bir yeniden yapılanma içindedir. Bu eğilimler kirliliği arttırmakta ve doğal kaynakların üzerindeki sorunları şiddetlendirmektedir.

Geçen 10-15 yıl içinde çevre koruma yönünde önemli adımlar atılmıştır. Çevreyle ilgili çeşitli kanuni ve düzenleyici tedbirler alınmıştır, su kaynakları ile ilgili büyük geliştirme projeleri tasarlanmış ve başlatılmıştır, kanalizasyon ve atık su arıtma tesisi yatırımları başlatılmıştır; şehir içi taşımacılığında toplu taşıma teşvik edilmiştir, kirletici yakıtlar yerine doğal gaz kullanımına geçilmiştir ve geçilmektedir. Ülkelerin sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak için iki temel alanda düzenleme yapılması gerektiği anlaşılmıştır. Bunlar;

-ilgili ekonomik faaliyet sektörlerinin tamamı ile bütün ilgili devlet politikalarına çevresel konuların entegre edilmesi,

-ilgili kurumsal ve mali değişiklikler de dahil olmak üzere, bütün çevre kanun ve politikalarının etkin olarak uygulanmasıdır.

Diğer bir deyişle yeşil verimlilik üzerine Manila (Filipinler) konferansı deklarasyonunda belirtildiği gibi;

- hükümetler
- bölgesel, ulusal ve uluslararası organizasyonlar
- kar amacı gütmeyen kuruluşlar ve sivil toplumsal organizasyonlar,
- üniversiteler
- medya

- mesleki kuruluşlar (odalar, birlikler vb) ve
- bütün yararı (menfaati) olanlar, işbirliği, güçbirliği ve çıkarbirliğini düşünmeleri ve o yönde çabalar göstermeleri gerekmektedir.

Türkiye'nin hünlerle başarılması gereken; kentleşme, sanayileşme süreci devam ederken plansız, programsız, şehirleşme ve sanayileşme değil, toprağı, suyu, yeşili, ormanı, havayı koruyabilecek ve bununla birlikte artan nüfusun, büyüyen ekonominin ihtiyaçlarına cevap verebilmekte akılcı, uygun bileşimleri bulabilmektir. Sanayileşmenin, kentleşmenin alternatifi sevimsiz-yoksul doğal koşullar ve kirlilik, doğanın salt korunmasının alternatifi de sanayileşmeye ve kentleşmeye set çekmek olmamalıdır.

KAYNAKÇA

Asian Productivity Organization (1997): "Green Productivity. In Pursuit of Better Quality of Life" Tokyo

BUDAK, Sevim (2000): *Avrupa Birliği ve Türk Çevre Politikası*, İstanbul, Buke Yayınları

ENER, Neriman (1997): *Doğal Kaynak Kullanımında Alternatif Yöntemler, Yeni Yaklaşımlar*. Editör Vural F. Savaş. Marmara Üniversitesi, Türkiye Ekonomisi Araştırma Merkezi ve Friedrich Naumann Vakfı, Ankara.

ESTY, C. Daniel (1994): *Greening the GATT: Trade, Environment and the Future*, Institute for International Economics, Washington DC.

DON, Sayre (1996): *Inside ISO 14000. The Competitive Advantage of Environmental Management*, National Environmental Management and Education Center (NEMEC) St.Lucie. U.S.A.

KARACAN, Ali Rıza (1991): *Tarım Hukuku* E.Ü.Ziraat Fakültesi Teksir Yayın No. 9-1991 İzmir

KLINE, Benjamin (1997): *First Along The River A Brief of the U.S.Environmental Movement* California, Acuda Books.

OECD (1992): *Türkiye'de Çevre Politikaları*, Paris.

TOMAR, Ahmet (1992): *Turgutlu Yöresinde Tarım Topraklarının Amaç Dışı Kullanımının Çevresel ve Ekonomik Etkileri Üzerine bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

TOPALOĞLU, D. Demet (1999): *Çevreye Yönelik Tutumlar ve Çevre Eğitimi*. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü İzmir.

WILLUMS, Jon-Olaf (1998): *The Sustainable Business Challenge. A briefing for tomorrow's business leaders. Foundation for Business and Sustainable Development*, Greenleaf Publishing, England.

